

Litak, Stanisław

Słowo wstępne

Studia Teologiczne 5-6, 99-101

1987-1988

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Studia Teologiczne
Biał. Droh. Łomża
5 - 6 (1987 - 1988)

ORGANIZACJA PARAFIALNA W (ARCHI)DIECEZJI WILEŃSKIEJ W LATACH 1387 - 1984

Treść: Stanisław Litak — Słowo wstępne; Stanisław K. Olczak — Rozwój sieci parafialnej w diecezji wileńskiej do II poł. XVIII w. (I. Erekcja diecezji i funkcje pierwszych parafii; II. Rozwój sieci parafialnej po 1430 r. do końca XVII w.; III. Sieć parafialna w XVIII w.); Jan Skarbek — Organizacja parafialna w diecezji wileńskiej w latach 1772/3-1914 (I. Terytorium diecezji; II. Rozwój sieci parafialnej w latach 1773-1795; III. Rozwój sieci parafialnej w latach 1796-1914; IV. Kasaty parafii; V. Dekanaty i parafie); Lidia Müllerowa — Organizacja (archi)diecezji wileńskiej w latach 1914-1984 (I. (Archi)diecezja wileńska w latach 1914-1984; II. Dekanaty (archi)diecezji wileńskiej w latach 1914-1939; III. Parafie (archi)diecezji wileńskiej w latach 1914-1939; IV. Przyrost parafii w (archi)diecezji wileńskiej do 1939 r.; V. Parafie, kościoły i wierni w dekanatach w 1939 r.; VI. Dekanaty i parafie archidiecezji w Białymstoku w latach 1944-1984; VII. Chronologia erekcji parafii archidiecezji w Białymstoku; VIII. Parafie w Białymstoku w 1984 r.).

STANISŁAW LITAK

SŁOWO WSTĘPNE

Poniższe opracowanie trojga autorów jest pierwszym całościowym ujęciem rozwoju organizacji parafialnej w diecezji (1387-1925) i archidiecezji (1925-1945) wileńskiej oraz archidiecezji w Białymstoku (1945-1986). Podjęte ono zostało z okazji 600-lecia utworzenia diecezji wileńskiej. Jest to zarys przestrzennego rozwoju organizacji parafialnej, w którym tylko w niewielkim stopniu uwzględniona została problematyka parafii jako grupy społecznej. Należy bowiem pamiętać, że parafia jako podstawowa komórka organizacji kościelnej spełniała różnorodne funkcje wynikające z nauki Kościoła, zmieniające się w zależności od wymogów danej epoki. W niej też spotykały się i spotykają tendencje ogólnokościelne z rodzimymi. Oprócz religijnych, pełniła ona również różne funkcje społeczne, podporządkowane jednak życiu religijnemu. Zawsze była i jest do dnia dzisiejszego bardzo ważnym czynnikiem wychowania. O ile jednak zwłaszcza do końca Rzeczypospolitej Obojga Narodów spełniała wiele funkcji wykraczających poza jej ścisłe religijną misję, jak opieka społeczna czy oświata, to w okresie późniejszym stała się również oparciem dla walczącego o niepodległość narodu

polskiego czy litewskiego. Zawsze organizowała więzi rodzinne i społeczne. Była równocześnie określonym terytorium i wyodrębnioną grupą społeczną a czasem także, jak na interesującym nas terenie, i narodową. Jako jednostka terytorialnej organizacji kościelnej ściśle była podporządkowana nadrzędnym formom organizacyjnym kościelnym, a więc w pewnym sensie ponadpaństwowym, zapewniającym łączność z hierarchią kościelną w tym także z Rzymem. W okresie przedrozbiorowym w Polsce uzupełniała również państwową strukturę administracyjną, będąc faktycznie najniższym jej ogniwem. Według parafii pobierano podatki oraz dokonywano spisów ludności, czy też ogłaszano różne zarządzenia władz państwowych.

Tę szeroką problematykę parafii warto sobie uświadomić, jeśli chcemy zrozumieć, jakie znaczenie miał rozwój organizacji parafialnej na określonym wyżej terenie.

Zamieszczone tu artykuły odnoszą się do trzech najważniejszych okresów w dziejach (archi)diecezji wileńskiej. Stanisław Olszak przedstawił rozwój sieci parafialnej od powstania diecezji do pierwszego rozbioru Polski w 1772 r. Jan Skarbek opracował okres od 1772 r. do pierwszej wojny światowej, a Lidia Müllerowa zajęła się okresem międzywojennym, okupacją hitlerowską oraz problemem rozbudowy organizacji parafialnej w archidiecezji w Białymstoku.

Należy podkreślić, że tylko okres pierwszy był dotychczas nieco lepiej opracowany. Dlatego też artykuł S. Olczaka mógł być w dużym stopniu oparty na istniejącej już literaturze. Stanowi jej podsumowanie i równocześnie ukazuje etapy rozwoju sieci parafialnej z uwzględnieniem sił społecznych biorących udział w tym procesie. Artykuły zaś J. Skarbka, a tym bardziej L. Müllerowej, opracowane zostały prawie wyłącznie na podstawie źródeł. Oczywiście, nie zostały tu wykorzystane wszystkie istniejące źródła, dotyczące parafii. Wiele z nich znajduje się bowiem w archiwach zagranicznych, do których dostęp nie zawsze jest łatwy. Wydaje się jednak, że w przyjętym w omawianych artykułach zakresie problemowym nie pominięto źródeł, mających istotne znaczenie. W wielu wypadkach udało się też skorygować niektóre obiegowe twierdzenia.

(Archi)diecezja wileńska wielokrotnie w ciągu swojej historii zmieniała granice. Do czasów rozbiorów Polski była to największa terytorialnie diecezja w ówczesnej Rzeczypospolitej i chyba w Europie. W 1772 r. liczyła około 226 000 km². Obejmowała Litwę właściwą oraz Białoruś. Był to teren zamieszkały przez kilka narodowości (Polacy, Litwini, Rusini, Tatarzy, Żydzi i Karaimi a nawet Rosjanie). Każda z nich posiadała własne wyznanie czy własny obrządek. Na jej terenie występował więc Kościół katolicki w obrządku łacińskim i greckim (unicy), jak też prawosławna diecezja mohylewska. Żydzi wyznawali mozaizm a Tatarzy islam. Nie brakowało też gmin protestanckich. Kościół łaciński był tu więc tylko jednym z Kościołów, ale był Kościołem najsilniejszym i uprzywilejowanym. Jego struktura organizacyjna wykształciła się w okresie do końca XVIII w. Po długotrwałym zastoju a nawet regresie, datującym się zwłaszcza od powstania listopadowego, dalszy jej rozwój (podobnie jak w innych częściach imperium rosyjskiego) nastąpił dopiero w wyniku zmian polityki wyznaniowej, których wyrazem był wydany przez cara w 1905 r. ukaz tolerancyjny. Od tego czasu następuje wyraźny wzrost liczby nowych parafii, będący rezultatem nie tylko zmian politycznych, lecz także ogólnego rozwoju gospodarczego i wzrostu liczby ludności ziem zabranych.

Kościelna struktura organizacyjna na Litwie i Białorusi zawsze miała jednak własną specyfikę. Różniła się ona znacznie od zachod-

nich ziem polskich. Przede wszystkim uderzająca jest tu rzadkość sieci parafialnej i co za tym idzie olbrzymie nieraz terytoria parafialne. Jest to wynikiem zarówno wspomnianej różnorodności wyznaniowej i kościelnej, jak też o wiele słabiej rozwiniętego w Wielkim Księstwie Litewskim osadnictwa. Szczególnie słabo zaludnione były południowe i wschodnie tereny dawnej diecezji wileńskiej. Tam też najslabiej wykształciła się sieć parafialna. Problemy te dodatkowo ilustrują dołączone do poszczególnych artykułów mapy. Z jednej strony obrazują nam one zmiany granic (archi)diecezji w ciągu sześciu wieków jej istnienia a z drugiej rozwój i rozmieszczenie jej parafii.

Stanisław Litak